

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi doktori iskola
Francia irodalom program

Granasztói Olga

**Francia könyvek magyar olvasói
A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon
1770–1810**

PhD értekezés tézisei

Szeged 2005

Témaválasztás

A 18. század második felében Nyugat-Európában végbemenő robbanásszerű fejlődés a könyv és olvasási kultúra terén a század utolsó harmadára, noha kisebb mértékben, de a közép-európai országokat is elérte. Magyarországon is jelentősen megnövekedett a világi tárgyú munkák száma, megjelentek a magyar nyelvű sajtó első termékei, megélénkült az irodalmi élet, nagy lendületet vett a könyvkiadás és a könyvkereskedelem. E kedvező folyamatok nagyrészt II. József felvilágosult abszolutista reformjainak, és szabadabb szellemű cenzúrendeleteinek voltak köszönhetőek. A józsefi időket jellemző enyhülést köztudott, hogy milyen súlyos visszaesés követte I. Ferenc kemény cenzúrendeleteinek hatására. A szigorú intézkedések, a külföldi szellemtől való elzárkózás valóban visszavetette a magyar kulturális és szellemi életet, mégis a megélénkült érdeklődést a külföldről, köztük főként a Franciaországból érkező szellemi termékek iránt már nem lehetett teljesen visszaszorítani. A tiltott könyvek, ha nehezen is de eljutottak hazánkba, és az újdonságokra kiéhezett, egyre szélesedő olvasóközönség megtalálta a módját, hogy belekóstoljon a tiltott gyümölcsbe.

A francia könyvek, amelyek a 18. század második felében elárasztották Európát, természetesen magukban foglalták a klasszikusok kánonába került műveket is, de ezek csupán egy részét képezték a többi, a kor olvasói által preferált minden rendű és rangú olvasmányok. A 18. századi olvasó nem csak, vagy egyáltalán nem azt olvasta, ami az utókor ítélete szerint értékesnek tekinthető a korszak irodalmából. Kutatásaink során a korabeli magyar olvasóközönség ízlését meghatározó francia könyvek összességéből indultunk ki, félretéve esztétikai, vagy egyéb kritériumokat. Feltevésünk szerint a francia könyvek magyar olvasóinak érdeklődése sokkal szerteágazóbb volt, ízlése pedig vegyesebb képet mutat annál, mint amit az eddigi kutatások feltártak.

„Kik, milyen francia könyveket és hogyan olvastak a 18. század utolsó harmadában Magyarországon?” Dolgozatunk alapkérdése így fogalmazható meg. A kérdés nem új: általános válaszokat bőven kínál a szakirodalom, de konkrét példák is szép számmal akadnak. Ha csak az elmúlt száz évet vesszük figyelembe, számtalan megközelítésben nem egy tudományterület kutatta a magyar felvilágosodás irodalmára és politikai gondolkodásra ható francia eszméket, az ezeket terjesztő könyveket.

A téma feldolgozásának azonban még maradtak hiányosságai, a már elvégzett kutatásokat, azok eredményeit pedig szükséges korszerűbb megközelítéssel, új tudományos módszerek bevonásával felülvizsgálni.

Disszertációnk középpontjába a magyar olvasóközönség tiltott francia könyvek iránt megmutató érdeklődését állítjuk. A tiltott francia irodalom magyarországi elterjedésének és fogadtatásának tanulmányozását a komparatista szemlélet, és az interdiszciplinaritás fogalmai mentén határoztuk meg: olyan könyvekkel dolgozunk ugyanis, amelyek nem voltak tekintettel sem nyelvi, sem nemzeti határokra. Nagy részük olyan szerzők művei, akik az irodalom nemzetközi köztársaságához tartoztak, olyan kiadóknál jelentek meg, akik nem anyanyelvükön dolgoztak, olyan kereskedők árusították, akik nemzetközi hálózatokon keresztül fejtették ki tevékenységüket, és olvasóiknak nem anyanyelvük volt az a nyelv, amin olvasták őket.

A kutatásunk tárgyát képező könyvek azt sem tűrik, hogy egyetlen diszciplína határai közé szorítva vizsgáljuk őket. A művelődés különböző, de egymással mégis szoros összefüggésben lévő szinterei és résztvevői közül hármát emeltünk ki: a hatalom könyvvizsgálati gyakorlatát, a francia könyvek terjesztését biztosító könyvkereskedőket, és a tiltott irodalom első számú fogyasztóit, a főúri gyűjtőket. A feldogozott témakörök egy-egy esettanulmánynak is tekinthetők. Ugyanakkor a kiválasztott területek egymásra épülésének logikája többé-kevésbé a könyvek „életútját” követi, amely egy komplex, de kiegyensúlyozottan működő kommunikációs körnek tekinthető: a szerzőtől a kiadón, a szállítón, a könyvkötőn, a kereskedőn át vezet az olvasóig, és onnan, az ő olvasásélményén keresztül vissza a szerzőig.

A kutatási módszerek és a források bemutatása

A disszertáció felépítése a kutatás menetéhez képest éppen fordított sorrendet követ. Az egész téma kiindulópontja egy konkrét gyűjtemény, a Csáky–Erdődy házaspár francia könyvgyűjteményének feltárása volt.

Az olvasók egyik altípusaként is meghatározható gyűjtők köréből a francia könyvtárak miatt legismertebbé vált Csáky-Erdődy házaspárt választottuk ki, hogy a rendelkezésre álló különféle források segítségével egy mintán végezzünk el minden módszertanilag lehetséges vizsgálatot. A magyar könyvtártörténetben ritkaságszámba megy, hogy egy gyűjtőnek fennmaradt a gyűjteménye, annak katalógusa és levéltára is. Mindezeket ráadásul korábban már kutatták, ami iránymutatást nyújtott munkánk megkezdésekor.

Gróf Csáky István és felesége Erdődy Júlia neve csupán a 20. században vált ismertté a 18. századi magyar művelődéstörténetben könyvgyűjteményüknek és új Sans Souci-ként emlegetett kertjüknek köszönhetően. Haláluk után jó száz évnek kellett eltelnie, hogy a

nyomokat, amelyeket maguk után hagytak felfedezzék, és megtalálják számukra azt a helyet, amit a 18. századi magyar művelődés terén életükben betöltöttek. A felvilágosodás szellemében gyűjtött, francia könyvei miatt ismertté vált Csáky könyvtár kivételes példának számít a magyar könyvtártörténetben, mert annak ellenére, hogy alapításától, vagyis az 1760-as évektől eltelt majd 250 év alatt többször is, hosszú időre eltűnt a szemünk elől, és legalább féltucatnyiszor költöztették új helyre, ma mégis használható, lényegében eredeti állományában létezik.

A források tekintetében az első helyre a könyvtárat kell tenni, amelyet jelenleg Aradon a Biblioteca Județeană „A.D.Xenopol” „Patrimoniului”, azaz a régi könyvek gyűjteményében őriznek. Ugyancsak itt található, a kutatás legvégén előkerült eredeti katalógus, a *Catalogue des livres francoise et italiens* (sic!), amelyet Csáky Erődy Júlia látott el aláírásával. A Magyar Országos Levéltár P szekciójában, a Csáky család levéltárán belül, a 73-as számú, Illésfalvi levéltárban találjuk meg a gyűjtőházaspárral, gróf Csáky Istvánnal és feleségével Csáky Erődy Júliával kapcsolatos iratokat, lévén hogy a szepességi Illésfalva Csáky István birtokának központja volt. Végül forrásként használtuk a Csáky István Sans Souci nevű illésfalvi kertjéről szóló korabeli költői leírásokat is, amelynek öt variánsa az Országos Széchényi Könyvtárban található.

A Csáky-kutatás tehát ezeken a pilléreken nyugszik, amit sok egyéb mellett kiegészítenek a kortársaktól származó különböző jellegű feljegyzések is.

Kutatási módszereinket egyszerre határozták meg a mennyiségi és minőségi jellegű vizsgálódások. A gyűjtemény jellegzetességeinek feltárását a lehetőségekhez mérten legnagyobb számú könyv kézbevételeivel, valamint a katalógus előkerülését követően, annak aprólékos áttanulmányozásával végeztük. A könyvekben az olvasástörténet nem jegyzékszerű forrásai közül a possessorbejegyzéseket, a margináliákat, a sorközi jegyzeteket, aláhúzásokat kerestük. A katalógus sokkal több információval szolgál, mint csupán könyvek jegyzékszerű számbavételével. Felépítése, az állomány csoportosításának módja ezt a forrást a könyvek birtokbavételének egyik elsőszámú megnyilatkozásává avatja.

A gyűjtők és gyűjteményük összefüggéseinek megismeréséhez a levéltári forrásokat rendszereztük. Mivel személyes jellegű irat nem maradt fenn egyiküktől sem, vagyis sem magánlevelezés, sem napló, sem semmiféle személyes vonatkozású írástörödédek, ezért az olvasáskutatás elsődleges forrásaiként számon tartott dokumentumokról le kellett mondanunk. Ugyanígy lemondunk a könyvtár kialakulására vonatkozó iratokról is, mert ezek sem állnak rendelkezésre a Csákyak Budapesten őrzött levéltárában. Ami van, az első látszatra igen távol áll attól, amit a könyvek gyűjtőit, és a gyűjtemény kialakulását tanulmányozó kutató keres. A

birtokigazgatási iratok tengerében kiigazodva, és a könyvekre vonatkozó közvetlen források hiányában felmérve lehetőségeinket, lényegében három irányba indultunk el:

Az első és legfontosabb teendőnk minden, a könyvek megrendelésével, beszerzésével, köttetésével, szállításával, elhelyezésével stb., kapcsolatos apró nyom, utalás számbavétele volt. Ezeket főként a grófi házaspár alkalmazottaikhoz írott levelei tartalmazták, de ugyanígy találtunk adatokat az alkalmazottak egymás közötti levelezésében. Az így összeszedett nem kevés adat rendszerezését követően egyszerre meglevenedett előttünk a könyvek élete a Csákyak környezetében: lényeges információkat szereztünk a beszerzési csatornákról, azok működéséről, és a benne résztvevők köréről, de sok minden kiderült a gyűjtők könyvekkel szemben támasztott elvárásairól, egyáltalán a könyvek életükben betöltött szerepéről. Végül, ha elmosódottan is, de felsejlett előttünk olvasói portréjuknak egy-egy részlete.

A levéltári kutatást ennél a fázisnál akár be is fejezhattük volna, hiszen szigorú értelemben véve a könyvek birtokbavételéről, és esetleges recepciójáról a levéltár ennél több közvetlen forrással nem szolgálhat. Az eredmény nem ígérkezett kielégítőnek. Ezért új módszertani kísérletre vállalkoztunk a dolgozat egyik önálló részében. Lényegében a recepciókutatás kiszélesítését vállaltuk avval, hogy könyv és gyűjtője, könyv és olvasója viszonyát a hatásmechanizmusok tekintetében szélesebben értelmeztük, és a műveltség más területeit, sőt az életforma egyes aspektusait is bevontuk vizsgálódásunk körébe. Felfogásunk szerint ugyanis a cél végső soron egy főúri mentalitás fejlődésének megértése, és a műveltségét jellemző megkülönböztető jegyek meghatározása. Ezért abból indultunk ki, hogy a két gyűjtő minden egyéb alkotói tevékenységét, azaz minden „művét” feltárjuk, amivel a magyarországi kulturális örökséget gyarapították, még ha nem is tudatos szándékkal. Az így számba vett tettek és eredmények ráadásul tovább gazdagítják a gyűjtőházaspár portréját, és meggyőződésünk, hogy a könyves műveltségük feltárását nehezítő hiányok részben pótolhatók a művelődés más területén kifejtett működésük megismerésével.

Ebből a megfontolásból elemezzük részletesen az illésfalvi Sans Souci kert levéltári és irodalmi forrásait, amely úgy is, mint kertművészeti alkotás, de úgy is, mint irodalmi művek ihletője a legszorosabb szalon kötődik megalkotójához, a könyvek egyik gyűjtőjéhez és olvasójához.

Másodsorban környezetük alakításának egyéb megjelenési formáit vesszük számba: a saját használatra kialakított kastélyoktól a kegyúrságból eredő egyházi építkezésekig azokat, amelyek nemcsak művészettörténeti ismeretlenségük miatt érdekesek, hanem mert betekintést engednek egy újfajta életforma, műveltség és ízlés térnyerésébe, de azt is megsejtetik, hogy a kívülről érkezett hatások közül melyek érvényesültek erőteljesebben.

Harmadik irányként a házaspár életútjának állomásait követve, az alkotói tevékenység bemutatásával párhuzamosan, eltérő mentalitásuk nyomait kutatjuk: fontos, hogy tények alapján vázoljuk, ha még oly töredékes portréjukat is. Itt ügyeltünk arra, hogy ne a franciás műveltségük (nem utolsó sorban könyvgyűjteményük) sajátosságaiból eredeztetett, eddig kialakult kép kerüljön igazolásra, mely egyébként a kortársak által terjesztett legendák nyomait is magán viseli. A cél elsősorban az, hogy a személyiségüket jellemző különböző árnyalatokat hozzuk felszínre. Biztosak vagyunk abban, hogy a levelekből kibontott egyéniségek közelebb visznek az olvasói attitűdök meghatározásához.

E konkrét gyűjtemény mennyiségi és minőségi vizsgálata lehetőséget nyújt ahhoz, hogy tovább lépjünk a könyvek birtokbavételének és recepciójának formái, vagyis az olvasástörténet számára legizgalmasabb, „hogyan olvastak?” kérdése felé.

A Csákyak példájának egyszerre vannak egyedi és tipikus vonásai. Gyűjteményükön és gyűjtői tevékenységükön keresztül megnyilvánuló mentalitásuk annak a csoportnak a tagjaival összehasonlításban értelmezhető igazán, amelyik hozzájuk hasonlóan, a társadalmi és kulturális elithez tartozott, és a francia könyveket, köztük nagy mennyiségben a tiltott irodalmat gyűjtötte. A kutatási területet ily módon tágítva számos akadályba ütköztünk. A 18. század utolsó harmadát jellemző nagy magánkönyvtári fellendülésről, és az olvasás második forradalmaként ismert korszak magyarországi hatásáról töredezett és hiányos képünk van, a francia orientáltságú gyűjtők lényegesen szűkebb körét sem tudjuk teljes pontossággal meghatározni. Ennek a hiánypótló munkának az elvégzésére nem vállalkozhattunk, de az összehasonlítások jelentőségétől sem tekinthettünk el, ezért a szakirodalomból és a saját, azóta szerzett ismereteinkből kiindulva igyekeztük körülírni a vizsgálati csoportot. Ebből részletesen három jelentősnek tartott francia gyűjteményt, a Viczay, Sztáray és Orczy családok korabeli könyvtárát mutatjuk be, javarészt önálló, de kezdeti stádiumban lévő kutatásaink alapján.

Itt kell megjegyeznünk, hogy csak a kiindulásul választott Csáky házaspár szintjét jelentő főúri réteg képezi tárgyát dolgozatunknak, vagyis külön nem foglalkozunk a francia orientáltságú középnemesi és értelmiségi gyűjtőkkel, ahogy az olvasókörökkel sem, habár a cenzúrahivatali akták anyagából ezekre a csoportokra vonatkozóan is idézünk példákat. Az összefüggések ilyen léptékű keresésétől terjedelmi és módszertani okokból is célszerűbbnek látszott eltekinteni.

Már a Csáky család levéltári forrásai is kijelölték a francia könyvek magyarországi „életének” egyik fontos állomását, a francia könyvek hazai kereskedelmében első helyen álló Weingand és Köpff könyvkereskedőházat: Csáky Istvánék levéltári anyagában Weingand neve többször

is felbukkan. Szükségesnek tartottuk tehát tisztázni, hogy vajon a gyűjtő és kereskedő közötti kommunikációnak a másik oldalon is maradt-e nyoma. Ugyanakkor a Budapest Főváros Levéltárában fennmaradt hagyaték a Weingand és Köpff kereskedőpáros, illetve utódainak üzleti tevékenységéről ritka kivételnek számít a magyar könyvkiadás történetének erre az időszakra nézve. Noha a hagyaték javarészt Weingand társának, Köpffnek a halála után önálló útra lépett özvegy üzleti tevékenységének a dokumentumaiból áll, a Csákyakkal feltételezett kapcsolatnak megtaláltuk a nyomát: a szereplőket tekintve némi módosulással Köppfné utóda, Strohmayer Ignác üzleti könyveiben.

A kereskedőház hagyatékának sokfélesége miatt a francia könyvek előfordulásának szűrőjét választva redukáltuk a kutatás területét: kik és milyen francia könyveket rendeltek, milyen értékben, melyik fióküzletbe stb. A másik, már egy újabb téma felé vezető kérdés, hogy a kereskedők milyen európai kapcsolatok útján szerezték be a megrendelt könyveket.

A tiltott francia könyvek egyik legnagyobb kiadójának számító Neuchâtel Tipográfiai Társaság levéltárában fennmaradt a svájci kiadó és a pesti Weingand cég közötti levelezés. A Bibliothèque de la Ville de Neuchâtel kéziratárában őrzött hagyatékban 14 darab, 1781 és 1788 között íródott, Weingandtól származó levél található. A francia könyvek hazai forgalmazásában kiemelkedő jelentőségű kereskedő és az európai léptékkal mérve egyik legnagyobb, a tiltott könyvtermésre specializálódott kiadóház kapcsolatának fennmaradt anyaga tudomásunk szerint, az első ilyen jellegű forrás, ami a magyar könyvkereskedelem történetében napvilágra került. Így a magyarországi könyvforgalmazásnak az eddig ismert, elsősorban bécsi kapcsolatain túl, az európai könyvkereskedelmi hálózattal folytatott együttműködésébe nyerünk bepillantást: az általános ismereteinken túl, egy konkrét példán keresztül, a könyvek szállításának, az igénybe vett eszközöknek, a közvetítőknek stb. valóságos működésébe. De ami ennél is fontosabb, a Weingand levelek egy kereskedő szemén keresztül láttatják a vevőkör formálódó ízlését, a könyvek hazai piacának alakulását, és nem utolsósorban megidézik egy könyvkereskedői gondolkodásmódot a felvilágosodás szellemi közegében.

A disszertáció felépítésében első helyen tárgyalt témakör, a tiltott könyv országoként, és időszakoként változó fogalmának meghatározása. Ez segítheti a Habsburg-birodalomban érvényesülő cenzúra ideológiai hátterének megértését is.

II. József uralkodásától I. Ferenc császár uralkodásának első évtizedéig sokat változott a cenzúra és könyvrevíziós politika, valamint az ebből a célból létrehozott intézmények működése. A változások komolyan befolyásolták a francia könyvek elbírálását. Ebben a viszonylag rövid időszakban tehát nem tekinthetünk el a francia irodalom hullámzó

megítélésétől, nem állíthatjuk be, mint kizárólag elnyomó korszakot. Az általánosítások helyett, valamint az elvek és a gyakorlat közötti eltérések feltárásához, az egyetlen módszernek a helytartótanács cenzúrahivatali aktáinak vizsgálata bizonyult. A Magyar Országos Levéltárban a Helytartótanácsi Levéltár két részlegében találjuk ennek a korszaknak az iratait: 1780 és 1783 között a C 43 szekcióban az Acta secundum referentes című iratokban, az előadók neve szerint. A könyvrevíziós bizottság felállítása után, 1784-től egészen 1848-ig, évek szerint elosztva, a Departamentum revisionis librorum-ból ismerhetjük meg a cenzúrával és a revízióval kapcsolatos ügyeket. Jóllehet ezeket a forrásokat már részben kutatták, és egyes dokumentumokat közöltek is belőlük, a mi megközelítésünk szempontjából még bőven akadt feltáratlan dokumentum. A tiltott francia könyvek bejutására és elterjedésére az ország különböző pontjain ellenőrzött kereskedők lebukásával derült fény. Kevesebbszer fordul elő, de annál becsesebb dokumentumnak számít, ha magánszemélyek „akadtak fenn” könyvek behozatalakor vagy behozatali engedély kérelme kapcsán. Mivel azonban a ferenci időszakban a legnagyobb nyugtalansággal kísért új jelenség az olvasókörök megjelenése volt, ezek izgalmas, és csak részben ismertett francia vonatkozású könyvanyaga nem maradhatott ki a cenzúrahivatali aktákat ismertető fejezetünkben.

Eredmények

1. A cenzúrahivatali akták áttekintésével célunk elsősorban az volt, hogy felhívjuk a figyelmet, milyen sok, eddig figyelemre nem méltatott adatot rejtnek még magukban ezek a levéltári források. Végigtekintve az I. Ferenc uralkodásának idején keletkezett iratokon az derül ki, hogy a forgalomban lévő gyanús külföldi, köztük nagyszámban francia könyvek leggyakrabban II. József idejéből származnak ami érthető, hiszen uralkodása idején minden kereskedő tekintélyes könyvkészletet halmozhatott fel, és ezzel a készlettel kereskedett később is. A szigorításokat követően már csak nagy kockázat árán tudták beszerezni a legfrissebben megjelent munkákat. Jelek szerint a kilencvenes évek közepétől a lépést már nem lehetett tartani a külföldi irodalommal. Új, üldözött műveket csak titkos csatornákon keresztül, és sok pénzért tudtak a kiváltságos helyzetben lévők beszerezni. Az a sziszifuszinak mondható küzdelem, amit a hatóságok vívtak a gyanús művek felderítéséért és a tiltott könyvek korpuszának meghatározásáért, lényegében magával az illegálisan terjesztett művek létét és továbbélését garantáló „próteuszi” természetükkel magyarázható. A művek címének gyakori változása, az újabb és újabb, rendszerint fiktív nyomdahelyű kiadások, a fordításban

megjelenő könyveknek az eredetitől eltérő további módosulása átláthatatlan helyzetet teremtett. Ez pedig nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy mind kevésbé mérlegeljék, és mind inkább a legkisebb gyanú esetén is azonnal eltiltsák a feltételezhetően veszélyes francia kiadványokat.

2. A Weingand és Köpff, valamint utódainak levéltári hagyatékában az az egyik legfontosabb újdonság, hogy segítségével a francia könyvek feltételezett gyűjtőinek körét lehet tágítani, és további kutatásokkal eldönteni, hogy a feltételezések helytállóak-e. Itt ugyanis olyan nevek is felbukkannak, amelyekkel más könyvtártörténeti feldolgozásban még nem találkoztunk. A Weingand által forgalmazott könyvkészlet pedig kitűnően reprezentálja a kor népszerű francia könyveit, a nyugat-európai olvasási ízlés megjelenését hazánkban is, nem szólva a szélsőségesen merész könyvek nyílt árusításáról, ami a józsefi időszakban a jelek szerint semmi különösebb nehézségbe nem ütközött.

A svájci Société Typographique de Neuchâtel és a pesti Weingand (és Köpff) könyvkereskedő levelezésének szinte minden mondata tartalmaz hasznos, tényszerű információkat, ezért elsőrendű forrása több kutatási témának: bepillantást enged az Európát átszelő könyvkereskedelem módozataitól kezdve a magyarországi olvasóközönség érdeklődésének, ízlésének alakulásán át, a könyvkereskedők művelődés területén játszott szerepéig. Ennek az egyedülálló forrásnak a segítségével a 18. századi magyarországi könyvkereskedelemnek, ha egy még oly kis szeletét is, de az európai könyvkereskedelem kontextusában tanulmányoztuk.

3. A francia könyvek főúri olvasóinak körét meg lehet határozni, de a róluk megalkotott képet még minden tekintetben tovább kell árnyalni. Ennek az olvasórétegnek a körülírásához a disszertációban felhasznált különféle források egészen új lehetőségeket teremtenek és új kutatási irányokat szabnak. A Viczay, Sztáray, Orczy könyvtár rekonstrukciójának bemutatása azt példázza, hogy e gyűjtemények mostoha sorsa ellenére, van remény többet megtudni róluk.

4. Ha összegezni próbáljuk a Csáky-Erdődy gyűjtemény létrejöttének és a könyvek beszerzésének levéltári forrásanyagát, akkor elsőként az tűnik fel, hogy miközben szerencsénkre rengeteg nyom maradt fenn, az információk sokaságában a könyvtár az egyetlen fehér foltként jelentkező mező. Ugyanakkor néhány következtetést azért levonhatunk a könyvtárra nézve is, ebből a hiányos, mozaikszerűen összerendezett képből: anyagát folyamatosan, bár nem egyforma ütemben bővítették a vásárlásokkal. Könyvtárosa nem volt a házaspárnak, és azt is állíthatjuk, hogy a könyvekkel, leszámítva azok ide-oda küldését és kötését, csak saját maguk foglalkoztak. Levéltári kutatásaink alapján feltételezhetjük, hogy

olyan gyűjtőkkel állunk szemben, akik számára a könyvek maguk fontosabbak voltak, mint a gyűjtemény. Nem reprezentációs célból, a társadalmi rangot megerősítő külsőségnek készült a könyvtár, ahol a gyűjtemény látszata fontosabb, mint a könyvek, amik alkotják, hanem az olvasás szeretete és a mohó érdeklődés teljesen privát indítéka hozta létre.

A franciás műveltségű, irodalmi érdeklődésű farádi Vörös Ferenc, Benyák Bernát tanítványa lehetett az, aki 1808 táján megvásárolta a homonnai Csáky-Erdődy gyűjteményt, tőle került aztán az Atzél családhoz Aradra a 19. század második felében. A levéltári iratokban talált könyvekkel kapcsolatos megjegyzések, valamint a fennmaradt gyűjtemény jellege alapján azt is feltételezhetjük, hogy a ma Csáky-Erdődy néven ismert gyűjtemény egyrészt Erdődy Júlia saját, külön gyűjteménye volt, másrészt egy sokkal nagyobb családi könyvtár külön kezelt, külön választott része lehetett. Hiszen hogy is lehetséges az, hogy egy elnemetesedett főúri családból származó, nagy műveltségű asszony, akinek anyanyelve inkább a német volt, mint a magyar, egyáltalában nem olvasott német könyveket? Hol vannak azok a javarészt német könyvek, amelyekről a levéltári iratokból szerezhethetünk tudomást? Hol vannak az Erdődy Júlia eltávozása után Csáky István által megrendelt könyvek? Ezek a kérdések önként adódnak, de még folytathatnánk a sort, ismerve Csáky István könyvek iránti rajongását, gyenge francia tudását, német, latin és magyar orientációját.

A katalógus alapján megállapítottuk a francia könyvvállomány alapvetően szépirodalmi jellegét. Mindent összevéve úgy fogalmazhatnánk, hogy a könyvtörténészek által leírt 18. századi új olvasási szokásokat, az olvasói érdeklődés új irányait mintegy esszenciálisan tükrözi az elsősorban Erdődy Júlia könyveit listázó katalógus. A „regényszomj”-ként vagy „regényőrület”-ként emlegetett jelenséget a maga teljességében tanulmányozhatjuk általa. A regényeken és más prózai műfajokon kívül a történelem és a filozófia tárgyába sorolható könyvek vannak képviselve a legnagyobb számban, ami szintén tökéletes leképezése az új olvasási tendenciáknak. Ez a gyűjtemény a „korszerű” francia olvasmányok gyűjteménye, és már csak ezért sem tartalmazhatott a hagyományos szakterületekhez sorolható könyveket.

A könyvek befogadásának feltárásában megkerestük azokat a pontokat, ahol véleményünk szerint gyűjtő és gyűjteményének, vagyis olvasó és könyveinek kapcsolata direkt vagy indirekt módon megragadható. Ezzel az eljárással azonban csak kiegészítettük és pontosítottuk a gyűjteményre vonatkozó felvetéseinket, hiszen minden a beszerzésekkel, a könyvtár létrejöttével és történetével, valamint a katalógus tartalmával összefüggő kutatási eredményünk számos ismeretet tárt föl a recepcióra vonatkozóan is.

Disszertációm témájával kapcsolatos általános következtetésként megállapíthatjuk, hogy az olvasás formái az egyre növekvő publikum körében a 18. század utolsó harmadában nálunk is egyre differenciáltabbá váltak, mind mennyiségi, mind minőségi szempontból. Ennek a jelentős következményekkel járó folyamatnak egyik részjelensége csupán, de annál izgalmasabb vetülete a tiltott francia könyvek által generált új olvasási formák megjelenése. A francia kiadványok összességükben járultak hozzá a modern, szekularizált és individuális olvasáshoz, amely az információszerzés, de mindenek előtt az egyéni szórakozás céljából vágyott az új és változatos olvasmányokra. A tiltott francia könyvekhez való hozzáféréssel véleményünk szerint – legalábbis abban a viszonylag szűknek nevezhető körben, ahol ezeket forgatták – a Magyarországon is végbemenő általános mentalitásváltozáshoz képest, még fokozottabban valósulhatott meg az olvasással járó önfelfedezés és ítéletalkotás. A hatalom szempontjából a tiltani való francia könyvek a legveszedelmesebb módon tágították olvasóik morális és szellemi horizontját.

Az értekezés témakörében megjelent publikációk:

Granasztói Olga: „A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében.” *Magyar Könyvszemle*. 2000/1. 43-68.

Granasztói Olga: „A libertinus irodalom fogadtatása Magyarországon” *Irodalomtörténeti Közlemények* 2000/3-4. 393-405

Granasztói Olga: „A francia libertinizmus útja Magyarországra.” *Hungarológia* 2000/1-2. 135-153.

Granasztói Olga: „A tiltott francia könyvek sorsa Magyarországon. Válogatás a cenzúrahivatal aktáiból.” In: *Tanulmánykötet H. Balázs Éva 85. születésnapja alkalmából. Sic Itur ad Astra* 2000/4. 47-77.

Granasztói Olga: „Egy pesti könyvkereskedés nyugat-európai kapcsolatai a 18. század végén.” *Magyar Könyvszemle* 2003/2. 166-188.

Granasztói Olga: „Lecteurs hongrois de livres français. Diffusion et réception de la littérature française en Hongrie vers la fin du 18ème siècle.” In: *Est-Ouest: Transferts et réceptions dans le monde du livre (XVIIe–XXe siècle)*. Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2005, 247-255.

